

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ΄ ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΔΕΥΤΕΡΑ, 2 ΙΟΥΝΙΟΥ 2014

A. Επομένως, ούτε εκ φύσεως, αλλά ούτε και αντίθετα προς τη φύση μας υπάρχουν οι αρετές μέσα μας, που όμως έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε, αλλά γινόμαστε τέλειοι με τον εθισμό.

Ακόμα, όσες ιδιότητες έχουμε από τη φύση, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητες αυτών και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα που φαίνεται στις αισθήσεις μας· γιατί δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις (της όρασης και της ακοής), επειδή είδαμε πολλές φορές ή ακούσαμε πολλές φορές, αλλά αντίθετα τις χρησιμοποίησαμε, επειδή τις έχουμε ήδη, και δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους)· τις (ηθικές) αρετές όμως τις αποκτούμε, αφού πρώτα προβήκαμε σε ενέργειες άσκησης, όπως ακριβώς συμβαίνει και στις άλλες τέχνες· γιατί όσα πρέπει να κάνουμε, αφού τα μάθουμε, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα· για παράδειγμα, οικοδόμοι γίνονται με το να χτίζουν σπίτια και κιθαριστές με το να παίζουν κιθάρα· με τον ίδιο τρόπο λοιπόν γινόμαστε και δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις, ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

B1. Στο υπό εξέτασιν χωρίο ο Αριστοτέλης διακρίνει την αρετή σε δύο είδη: τη διανοητική (σοφία, σύνεση, φρόνηση) και την ηθική (δικαιοσύνη, σωφροσύνη, ανδρεία, ελευθεριότητα). (Διπτῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὔσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς).

Στη συνέχεια εξηγεί ότι οι διανοητικές αρετές μεταδίδονται με τη διδασκαλία, είναι δηλαδή αντικείμενο εκπαίδευσης. Η γέννηση και η ανάπτυξή τους εξαρτάται κυρίως από το δάσκαλο (η φράση «τὸ πλεῖον» (= κατά κύριο λόγο) υποδηλώνει την ύπαρξη κι άλλων παραγόντων που δεν αναφέρονται

στο κείμενο), ενώ ο διδασκόμενος χρειάζεται εμπειρία και χρόνο, για να τις κάνει κτήμα του. (ή μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου) Ὅσον αφορά στην ηθική αρετή ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι η αποκτιέται μέσω του εθισμού, μέσω δηλαδή της επανάληψης μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς (ή δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται). Για να στηρίξει την άποψή του αυτή τονίζει την ετυμολογική συγγένεια που υπάρχει μεταξύ των λέξεων ἦθος και ἔθος. (ᾧθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους.). Η ευθύνη λοιπόν στην περίπτωση των ηθικών αρετών ανήκει όχι τόσο στο δάσκαλο αλλά στον άνθρωπο ο οποίος ασκείται, προσπαθεί δηλαδή δια του εθισμού να αποκτήσει την ηθική αρετή. Αξίζει να αναφερθεί ότι και στον Πλάτωνα συναντούμε την ίδια διδασκαλία: «ἐμφύεται πᾶσι... τὸ πᾶν ἦθος διὰ ἔθος». Λέει μάλιστα ο Πλάτωνας ότι ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει κάποια ψυχικά χαρακτηριστικά ήδη από τα πρώτα στάδια της ανάπτυξής του.

B2. Ο Αριστοτέλης στο πρώτο από τα υπό εξέτασιν αποσπάσματα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού αποκτώνται μέσω τους εθισμού. Στο δεύτερο απόσπασμα εξηγεί ότι στην περίπτωση των ιδιοτήτων που διαθέτουμε φύσει οι δυνάμεις προϋπάρχουν της ενέργειας (*πρότερον κομιζόμεθα... ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν*). Η διδασκαλία του αυτή επαληθεύεται με το παράδειγμα των αισθήσεων. Τις αισθήσεις μας τις έχουμε από την αρχή πλήρως ανεπτυγμένες ως δυνάμεις και στη συνέχεια τις χρησιμοποιούμε. Δεν τις αποκτήσαμε εκ των υστέρων δια της χρήσεως, με το να έχουμε δει ή να έχουμε ακούσει πολλές φορές. Από τη στιγμή, λοιπόν, που σύμφωνα με το πρώτο συμπέρασμά του οι ηθικές αρετές δεν είναι φυσικές ιδιότητες, ως προς αυτές θα ισχύει η αντίστροφη χρονική ακολουθία, η ενέργεια δηλαδή, (εμπειρίες, επαναλήψεις, άσκηση) προϋπάρχει της ιδιότητας (*ἐνεργήσαντες πρότερον...[ὕστερον] τὰς ἀρετὰς λαμβάνομεν*).

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να περιγραφεί το περιεχόμενο των εννοιών «δύναμις» και «ένέργεια», των οποίων η διάκριση είναι θεμελιώδης στο έργο του Αριστοτέλη. *Δύναμις* είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι, ενώ η *ένέργεια* είναι η πραγμάτωση αυτής της

δυνατότητας. Γενικά ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η δεύτερη έχει μεγαλύτερη αξία από την πρώτη.

Ο Αριστοτέλης για να ισχυροποιήσει τα λεγόμενά του, δημιουργεί μια αναλογία ανάμεσα στις τέχνες (καλές ή πρακτικές) και στις ηθικές αρετές, καθώς αποτελούν και οι δύο ιδιότητες που δεν υπάρχουν εκ φύσεως. Και στην περίπτωση των τεχνών λοιπόν, η ενέργεια, η άσκηση προηγείται της ιδιότητας.

Επίσης, ο Αριστοτέλης ως εμπειρικός φιλόσοφος κάνει χρήση παραδειγμάτων τόσο από το χώρο των τεχνών όσο και από το χώρο των αρετών, προκειμένου να καταστήσει περισσότερο κατανοητή τη διδασκαλία του. Συγκεκριμένα εξηγεί ότι ένας άνθρωπος, για να αποκτήσει την ιδιότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή πρέπει προηγουμένως να επιδοθεί σε επίμονη άσκηση (οἷον οἰκοδομοῦντες... κιθαρισταί) Αξίζει να σημειωθεί εδώ **ὅτι** την ίδια άποψη, ότι δηλ. η τέχνη κατακτάται με την εξάσκηση, συναντάμε και στον Πλάτωνα, ο οποίος μάλιστα λέει ότι και το παιδικό παιχνίδι είναι μια μορφή εξάσκησης για την τέχνη που το παιδί προορίζεται να ασκήσει στο μέλλον «...καί φημι τὸν ὀτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα μέλλοντα ἔσσεσθαι τοῦτο αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθύς μελετᾶν δεῖν, παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἑκάστοις προσήκουσιν». Ὅσον αφορά τα παραδείγματα από το χώρο των αρετών εξηγεί ότι πρώτα ασκούμεστε με την επανάληψη δίκαιων, σωφρόνων, ανδρείων πράξεων και μετά αποκτούμε την αρετή της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης, της ανδρείας ως μόνιμη ιδιότητά μας. Τα σύστοιχα αντικείμενα *δίκαια...σώφρονα ...ἀνδρεία* δηλώνουν ότι οι πράξεις οδηγούν στη διαμόρφωση αντίστοιχων αρετών.

B3. Η ψυχή του ανθρώπου, είπε ο Αριστοτέλης, αποτελείται κατ' αρχήν από δύο μέρη, από το *λόγον* ἔχον μέρος και από το *ἄλογον* (με δική μας διατύπωση: ο άνθρωπος ως ζωντανός οργανισμός λειτουργεί με δύο τρόπους: α) με βάση τη λογική του, β) με τρόπους που δεν έχουν καμιά απολύτως σχέση με το λογικό του). Η αρχική όμως αυτή διμερής "διαίρεση" κατέληξε σε μια τριμερή "διαίρεση", αφού ο Αριστοτέλης διέκρινε τελικά α) ένα καθαρά *ἄλογον* μέρος της ψυχής, β) ένα καθαρά *λόγον ἔχον* μέρος της, και γ) ένα μέρος που μετέχει και του *ἄλογου* και του *λόγον ἔχοντος* μέρους της ψυχής. Το πρώτο, είπε, έχει σχέση με τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού και άρα δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με την

αρετή· το τρίτο (ο ίδιος το ονόμασε *ἐπιθυμητικόν*) έχει σχέση με τις αρετές που περιγράφουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου (*ηθικές αρετές*), ενώ το δεύτερο, που αφορά απόλυτα και καθαρά το λογικό μας, έχει σχέση με τις *διανοητικές* μας αρετές (με τη σοφία λ.χ. ή τη φρόνηση). Έτσι ο Αριστοτέλης κατέληξε να διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε *ηθικές* και *διανοητικές*.

B4. ούσης: οντότητα, ουσιαστικός
ἔσχηκε: σχολείο, σχετικός
πεφυκόντων: φυτό, φυσιολογικός
χρησάμενοι: χρήση, χρηματικός
μανθάνομεν: μάθηση, μαθητικός

Γ' Αδίδακτο κείμενο

Γ1. Διότι νομίζω ότι εσείς δεν αγνοείτε ότι έχουν γίνει ήδη πολλές τέτοιου είδους πράξεις, τις οποίες στην αρχή όλοι ανεξαιρέτως θεώρησαν ως συμφορές και συμπόνεσαν αυτούς που τις έπαθαν, ύστερα όμως κατάλαβαν ότι οι ίδιες αυτές πράξεις είχαν γίνει δημιουργοί πολύ μεγάλων αγαθών. Και γιατί πρέπει να μιλώ για μακρινά γεγονότα; Αλλά ακόμη και τώρα οι πόλεις που υπερέχουν, εννοώ, βέβαια, την Αθήνα και τη Θήβα, θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι απέκτησαν μεγάλη δύναμη όχι με την ειρήνη, αλλά με τα γεγονότα που, αφού δυστύχησαν πρώτα στον πόλεμο, μπόρεσαν πάλι να ανακτήσουν δυνάμεις, και απ' αυτές η μεν πρώτη ανέλαβε την ηγεμονία των Ελλήνων, ενώ η άλλη έχει γίνει τόσο μεγάλη σήμερα όση κανείς ποτέ ως τώρα δεν περίμενε ότι θα γίνει· διότι η καλή φήμη και η δόξα δε συνηθίζουν να προκύπτουν από την ησυχία αλλά από τους αγώνες.

Γ2. ἔ
πορρωτάτω
εὖ
ύμῶν αὐτῶν
ἡγεμόσι
ᾤετο
ὑπειλήφθαι
τοῖς πεισομένοις
γνοίη
κατάστηθι

Γ3.α ὑμᾶς: Υποκείμενο στο απαρέμφ. «ἀγνοεῖν», ετεροπροσωπία συμφοράς: Κατηγορούμενο στο «ᾄς» (υποκείμεν. του απαρεμφ. «εἶναι») τοῖς παθοῦσι: Επιθετική μετοχή, Αντικείμενο του ρήμ. «συνηχθέσθησαν» τί: Αιτιατική της αιτίας στο «λέγειν»

λαβούσας: Κατηγορηματική μετοχή από το «εὔροιμεν ἄν», αναφέρεται στο Αντικείμενο του ρήματος «τάς πόλεις», λειτουργεί ως κατηγορηματικός προσδιορισμός στο «τάς πόλεις»

ἡγεμόνα: Κατηγορούμενο στο «τήν μέν» (υποκείμεν. της μετοχής «καταστᾶσαν»)

Γ3β Ὁ ρήτωρ εἶπεν ὅτι αἱ γάρ ἐπιφάνειαι καί λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλοῖεν.

Ὁ ρήτωρ εἶπεν τάς γάρ ἐπιφανείας καί λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλεῖν.

Επιμέλεια Απαντήσεων: Κατερίνα Κεφαλονίτου (Διδαγμένο)

Πένη Γράψα (Αδίδακτο)

Εκτίμηση: Τα θέματα που κλήθηκαν να απαντήσουν οι υποψήφιοι είναι σαφή, εντός του πνεύματος των εξετάσεων και εύκολα αντιμετωπίσιμα από ένα σωστά προετοιμασμένο μαθητή.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι για πολλοστή φορά αποδεικνύεται πόσο εσφαλμένη είναι η πρακτική μαθητών και καθηγητών, που βασίζουν την προετοιμασία για τις πανελλαδικές εξετάσεις στα λεγόμενα «sos» θέματα, καθώς, οι ενότητες 1,2 των «Ηθικών Νικομαχείων» του Αριστοτέλη είχαν αποτελέσει αντικείμενο εξέτασης και το 2009.

Κατερίνα Κεφαλονίτου (διδαγμένο)

Οι παρατηρήσεις του αδίδακτου κειμένου κρίνονται ως προσιτές. Οι άρτια προετοιμασμένοι μαθητές δεν πρέπει να αντιμετωπίσαν ιδιαίτερες δυσκολίες.

Πένη Γράψα (Αδίδακτο)